

**SILVA POCYTĖ. MAŽLIETUVIAI VOKIETIJOS IMPERIJOJE
1871–1914. VILNIUS: VAGA, 2002. 304 PSL.**

Manfred Klein

Šiandieninėje Vokietijoje nedaug esti žmonių, kurie apskritai ką nors žino apie buvusios Vokietijos imperijos šiaurės rytų dalyje gyvenusią mažlietuvių tautinę grupę. Šio krašto praeitimi domisi buvę šiaurės rytų Rytprūsių dalies gyventojai – vokiečių kilmės arba lietuvininkai – ir labai nedidelis mokslininkų būrelis.

Lietuvoje ši istorija nebuvo užmiršta. Netgi buvusioje sovietinėje respublikoje apie „Mažąją Lietuvą“ nors ir buvo kalbama atsargiai, tačiau istorikų, etnologų ir kalbotyrininkų tai buvo noriai tyrinėjama tema. Daugiausia dėl politinių motyvų su kai kuriais vokiečių istorikais buvo nesutariama dėl mažlietuvių autochtoniškumo, ir tai abiem pusėms nedaro garbės. Nuo XIX a. 10-ojo dešimtmečio pradžios pasikeitusi politinė situacija ir vėl atkurta Lietuvos nepriklausomybė vokiečių ir lietuvių mokslininkams sudarė galimybę atversti daug įdomesnių tyrinėjimų puslapių: koks buvo tautinės grupės vidinis gyvenimas ir jos santykiai su vokiškai kalbančia aplinka, kaip ji jautėsi, būdama tautine mažuma prūsijoje ir vokiškoje valstybėje?

Apie daugelį šių aspektų išsamiai yra kalbama pristatomame istorikės Silvos Pocyтės darbe, kuris mums tarsi pateikia grupės intymų vidaus gyvenimą tiksliai apibrėžtu laikotarpiu. 1871 – 1914 m. laiko tarpsnis yra ypač įdomus, kadangi grupė keletą dešimtmečių jautė daugiau ar mažiau aktyvią Vokietijos imperijos germanizavimo politiką tautinių mažumų atžvilgiu. To laikotarpio padiktuotiems nacionalistiniams siekiams – viena valstybė, tauta ir kalba, – kurie ypač atsispindėjo mokyklų politikoje, įvedant vokiečių kalbą kaip vienintelę dėstomąją, pasipriešino prūsų lietuviai, kurių specifinis identitetas rėmėsi sava kalba ir kultūra.

Autorės pagrindinis sumanymas yra analizuoti ir pateikti mažlietuvių reakciją į prieš jų etninę ir kultūrinę būtį nukreiptą politiką (P. 10). Svarbiausia, sprendžiant šį uždavinį, yra koncepcija, kurią autorė pateikia, kalbėdama apie „multikultūrinį paribio regioną“, kuriame kadaise koegzistavo mažlietuviai ir vokiečiai (P. 7) – visiškai akivaizdūs tuometiniai santykiai, apie kuriuos dar prieš keletą metų Lietuvoje ir Vokietijoje buvo baiminamasi rašyti. Lietuvoje etninė mažlietuvių grupė ilgą laiką buvo traktuojama kaip lietuvių tautos dalis, turėjusi kai kurių skirtumų, gyvenusi vokiškoje valstybėje, kurioje mažlietuviams teko aukos vaidmuo; tai atsispindi P. Žostautaitės darbuose. Šitoks požiūris, savaime suprantama, neleidžia iš tikrųjų ištyrinėti nei problematikos, nei tautinės mažumos būties situacijos.

S. Pocyтės darbas kaip tik ir yra skirtas šiai tematikai. Jos tyrinėjimų objektas yra mažlietuvių identitetas ir jo atspindys mažlietuvių kultūrinių draugijų veikloje (P. 9). Tyrinėdama identiteto problemą ji, be abejo, galėjo remtis keliais naujais darbais šia tematika: iš vokiečių apie tai yra rašę A. Hermann ir J. Tauber, iš lietuvių – D. Kaunas ir V. Žalys, tai taip pat atsiskleidžia kai kuriuose autorės parengiamuosiuose darbuose. Dar netyrinėtiems dirvonams priskiriama apie 30 lietuviškų draugijų, kurios aptariamuoju laikotarpiu susikūrė šiaurės rytų Rytprūsių dalyje ir ilgesnį ar trumpesnį laiką veikė kultūriniu ir religiniu pagrindu.

Šiuolaikinius identiteto problemos tyrimus ir suvokimą autorė nuo pat knygos pradžios pateikia tvirtindama, kad kultūriniame lygmenyje mažlietuvis jautėsi esąs vokiškos aplinkos – prūsijos valstybės ir protestantiškos religijos – dalis, tačiau etniniu požiūriu save suvokė kaip narius ypatingos grupės, kuri išsiskyrė sava kalba ir tautine kultūra (P. 8). Tyrinėjimų lygmuo, metodai, taip pat naudoti šaltiniai atitinka akademinis reikalavimus. Reikšminga vėlesniems tyrinėjimams yra pateikta apibendrinta Vokietijos reicho tautinių mažumų politika po 1871 m. ir pirmoji mažlietuvių visuomeninė reakcija.

Tautinė grupė kaizeriui ir valdžiai rašė įvairias peticijas dėl mokymo mokyklose lietuvių kalba. Peticijos nebuvo visai be rezultatų. Jų reikšmė, manome, tokia pat kaip ir originalaus religinio surinkimininkų judėjimo. Abu šie reiškiniai yra žinomi ir iš dalies tyrinėti. Tačiau apie lietuviškas draugijas yra pateikiama svarbių prielaidų ir aplinkybių, kurias autorė pabrėžia dėl to, kad peticiinis judėjimas XIX a. 8-ajame dešimtmetyje turėjo svarbiausią reikšmę formuojant Prūsijos lietuvių tautinę savimonę.

Dar viena svarbi S. Pocytės iškelta problema apima mažlietuvių organizacijas, jų tikslus ir praktinę veiklą: kaip joms sekėsi išlaikyti prūsų lietuvių identitetą ir kas buvo tas pagrindas, formavęs integratyvią „lietuvišką“ savimonę? Klausimai apie vienos etninės grupės narių identitetą neabejotinai yra vieni iš sunkiausių apskritai, vis dėlto reikia juos kelti, jeigu norima suprasti, kodėl aptariamaisiais dešimtmečiais Rytpūsčiuose mažėjo lietuvių kalbos vartojimas. Jie yra taip pat svarbūs vertinant daugumos mažlietuvių politinę laikyseną Klaipėdos krašte po Pirmojo pasaulinio karo.

Tuo tikslu S. Pocytė tyrinėja iki šiol mažai arba beveik iš viso nenagrinėtos, tačiau savo turiniu analitiškus šaltinius: po 1871 m. gausiai leista lietuvišką periodiką, kuri buvo spausdinama Karaliaučiuje, Tilžėje, Ragainėje ar Klaipėdoje. Ji ne tik reflektavo kalbinę-kultūrinę savo skaitytojų situaciją, bet ir ypatingą dėmesį teikė naujai susikūrusioms draugijoms ir jų siekiams. Nušviesdama sudėtingus mažlietuvių ir didlietuvių santykius, istorikė galėjo papildomai įtraukti Rytų Prūsijoje spausdintus Lietuvai (dėl Rusijos imperijos Lietuvoje vykdyto spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis) leidinius. Be to, autorė naudojosi mažlietuvių veikėjų ir kai kurių draugijų rankraštiniu palikimu, esančiu Lietuvos archyvuose, ir organizacijų spaudiniais. Kur kas mažiau yra šaltinių, galinčių atskleisti, kaip mažlietuvių judėjimą suvokė vokiškai kalbanti visuomenė arba valdžios institucijos. Karo įvykiai iš tikrųjų sunaikino daug archyvinės šio laikotarpio ir šio krašto medžiagos. Vis dėlto autorei pasisekė kai kurią medžiagą panaudoti iš Vokietijos užsienio reikalų ministerijos politinio archyvo Bonoje ir taip fragmentiškai įtraukti šios pusės pastabas ir reakciją.

Remiantis šia baze, iškilo iliustratyvus paveikslas, kaip buvo stengiamasi išlaikyti mažlietuvišką savimonę prūsiškai vokiškoje valstybėje ir vokiškai kalbančioje kultūrinėje aplinkoje. Išsamiausia požiūrį apie tai pateikia „Birutės“ (įkurta 1885 m.), „Tilžės giedotojų draugijos“ (oficialiai įkurta 1899 m., veikė jau nuo 1895 m.) įkūrimas ir veikla, nes šios draugijos buvo ne tik aktyviausios, bet ir ilgiausiai veikusios organizacijos tame krašte. Joms vadovavo žymiausios mažlietuvių judėjimo asmenybės, ir tai, kaip parodė autorė, išryškino nuomonių skirtumus ir abiejų draugijų konkurenciją.

Tyrinėjimų metu S. Pocytė, remdamasi gausiais faktais, priėjo prie kai kurių esminių išvadų apie kultūrinę ir (ne paskutinėje vietoje) apie politinę Prūsijos lietuvių reikšmę: pažymima, kad aptariamuoju laikotarpiu mažlietuvių visuomenėje išsiskyrė konservatyvioji ir liberalioji, moderni kryptis. Pirmoji lietuviška krašto gyventojų dalis, kuriai priklausė dauguma tautinės grupės narių, buvo glaudžiai susijusi su protestantizmu ir religija. Jiems lietuvių kalba buvo svarbiausia religinių apeigų atlikimo kalba. Liberalioji srovė rėmėsi platesne kultūros samprata ir ieškojo būdų, kaip lietuvišką identitetą formuoti ir išsaugoti plačiojoje visuomenėje. Jie rado atsparos taškus bendralietuviškoje istorijos raidoje, ir dėl to didėjo domėjimasis besiformuojančiu lietuvių tautiniu atgimimu kitapus Vokietijos sienos, tuometinėje „Maskolių Lietuvoje“.

Ypač įdomiai, net ir skaitytojams, kurie iš dalies yra susipažinę su tema, autorė sukomponeavo išsamų skyrių apie dviejų svarbiausių draugijų – „Birutė“ ir „Tilžės giedotojų draugija“ – veiklą ir jų sukeltą rezonansą. Netikėtas atrodo konservatyviųjų surinkimininkų visiškas nepritarimas „Birutės“ kultūrinei veiklai. Jie draugiją įtarė platinant socialdemokratinės idėjas ir viešai ją plūdo esant „velnio draugyste“ (P. 171 ir t.t.). Kaip jautriai buvo reaguojama į daugumos mažlietuvių religinę – konservatyvią – nuomonę, iliustruoja draugijos 10 metų jubiliejaus programa: pranešimai, dainų vakaras ir netgi teatro vaidinimas, tačiau jokių būdų negalima buvo šokti, nes „lietuvininkai iš to pasipiktys“ (P. 164). Šiose draugijose susipynė abipusė vokiečių ir lietuvių

kultūrų sąveika. Tai iliustruoja ne tik gausi vokiečių publika, dalyvaudavusi lietuviškuose renginiuose, bet ir vienas „Birutės“ tikslas: mažlietuvius užkelti ant to paties kultūrinio laiptelio kaip ir vokiečiai.

S. Pocytės tyrinėjimai išryškina Vydūno intelektualinį pranašumą ir toliaregiškumą palyginti su kitais jo amžininkais. Iš pat pradžių jis siekė, kad jo vadovaujamos „Tilžės giedotojų draugijos“ programos patiktų vokiškai kalbančiai publikai, vokiečių dainininkes įtraukdavo į savo chorą ir bendradarbiavo su Tilžėje gausiai veikusiomis vokiečių giedotojų draugijomis. Regis, jis pirmasis iš tikrųjų suprato mažlietuvių identiteto problematiškumą vokiškoje kultūrinėje aplinkoje, kurioje mažlietuviai greitai asimiliuodavosi (P. 210). Kelias, apie kurį jis galvojo – stiprinti prūsų lietuvių savo vertės pajautimą per išskirtinę saviraišką tautinės daugumos visuomenėje, – buvo be galo modernus, būtent tas, kurį šiandien būtų galima pasiūlyti norint išsaugoti tautinę mažumą ir jos kultūrą. Ar ši strategija, kurią S. Pocytė įvardija kaip „kultūrinį kompromisą“ (P. 223), iš tikrųjų yra teisinga, lieka atviras klausimas.

Abi grupės – konservatyvioji ir liberalioji – mažų mažiausiai iki Pirmojo pasaulinio karo išliko absoliučiai lojalios monarchijai ir valstybei. Kaip tai atsiskleidžia jų veikloje, autorė pateikia gausybę pavyzdžių. Draugijų vakarai baigdavosi sušukus „Hoch“ kaizeriui, lietuviškos draugijos dalyvavo Tilžėje didžiulėse eitynėse kaizerio Vilhelmo I 100-ųjų gimimo metinių proga (1897 m.), jose apie 40 „Birutės“ draugijos narių buvo persijuosę per petį trispalves juostas ir ant galvų užsidėję „juodus cilindrus“ – ištikimybės valstybei bei modernios miestietiškos kultūros atributai (P. 90 ir t.t.). Taip galų gale išryškėja mažlietuvių „būriškas“ identitetas, sąlyginai dėl socialinio statuso, dominuojant kaimo gyventojams, ir kalbos vartojimo. S. Pocytė juos apibūdina kaip „Vokietijos valstybės piliečius, bet ne vokiečius“ (P. 262).

Negalima nutylėti lietuviškų draugijų tikslo, kurį autorė pateikia išvadose, kad joms nepavyko įveikti kultūrinių, politinių ir religinių prieštaravimų tarp mažlietuvių ir katalikiškai – lenkiškai – socializuotų didlietuvių. Be to, tai rodo kultūrinio judėjimo vadovų kilmę ir draugijų narių sudėtis – šioje tautinėje mažumoje iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios buvo labai nedaug inteligentijos. Todėl lietuviškai kalbančių gyventojų dalyvavimas tik kultūrinių draugijų veikloje išliko labai ribotas. Daug didesni narių skaičiai turėjo 1904 m. įkurta krikščioniška „Sandoros“ daugija, kuri aptariamuoju laikotarpiu buvo visiškai nepolitinė (P. 238 ir t.t.), tačiau atitiko religinius ir kultūrinius kaimo gyventojų poreikius ir tuo rėmė „būrišką“ mažlietuvių identitetą.

Šito darbo ypatingas nuopelnas yra tai, kad jame išsivaduoja iš ilgai Lietuvoje dominavusios mąstymo schemas, kuria remiantis mažlietuviai buvo traktuojami kaip „natūralūs“, savaimė suprantami vienos tautos atstovai ir todėl potencialiai esantys vienos Lietuvos valstybės nariai. Autorė galėjo aiškiau išnagrinėti žmonių Mažajoje Lietuvoje faktiškas nuomones, kaip ir vidinius bei išorinius veiksnius, dariusius įtaką šioms nuostatoms.

Vertas dėmesio knygoje pateiktas literatūros sąrašas, kuris tolesniems šios tematikos tyrinėjimams yra kaip pagalbinė priemonė. Jame autorė pedantiškai surašė naudotus šaltinius, visų pirma straipsnius iš laikraščių. Vokiečių skaitytojams yra pateikiamas tyrinėjimų santraukos vertimas į vokiečių kalbą. Gaila, kad toks išsamus darbas apie tautinės mažumos identitetą neturi perspektyvų būti išverstas į vokiečių kalbą. Prūsijos lietuviai nūgrims praeitin.